

## **GENDERGA XOS XUSHMUOMALALIKNING O'ZIGA XOS STRATEGIYALARIDAGI ANNOTATSIYA BIRLIKLARINI BELGILASH MEZONLARI**

Raxmatullayeva Shaxnozaxon Xabibullo qizi  
ADCHTI

**Annotasiya:** Mazkur maqolada bugungi kundagi dolzarb mavzulardan genderga xos xushmuomalalikning o'ziga xos strategiyalaridagi annotatsiya birliklarini belgilash mezonlari xususida tahlilga tortilgan. Shuningdek, quyidagi yondashuvlar genderga xos xushmuomalalik strategiyalarini lingvistik annotatsiyasi tabiiy matn bilan uning kompyuter orqali qayta ishlanadigan modeli o'rtasidagi oraliq bosqichdir. Annotatsiya jarayonida matn tarkibidagi muayyan hodisa aniqlanadi, uning chegarasi belgilanadi va unga oldindan ishlab chiqilgan tasnif doirasidagi tavsif biriktiriladi. Natijada oddiy matn qidirish, hisoblash va qiyoslash mumkin bo'lgan lingvistik ma'lumotga aylanadi va mezonlari asosida aniqlashga yordam beradi.

**Kalit so'zlari:** gender, lingvistik ma'lumot, annotatsiya birliklari, pragmatik funksiya, muhit, mezon, kommunikativ markaz

## **CRITERIA FOR IDENTIFYING ANNOTATION UNITS WITHIN GENDER- SPECIFIC POLITENESS STRATEGIES**

Raxmatullayeva Shaxnozaxon Xabibullo qizi  
ASIFL

**Abstract:** This article analyzes the criteria for defining annotation units within the specific strategies of gender-related politeness-a topic of current relevance. It posits that the linguistic annotation of gender-specific politeness strategies serves as an intermediary stage between natural text and its computer-processable model. During the annotation process, a specific phenomenon within the text is identified, its boundaries are established, and a description based on a pre-developed classification is assigned to it. Consequently, plain text is transformed into linguistic data that can be searched, quantified, and compared, facilitating identification based on established criteria.

**Keywords:** gender, linguistic data, annotation units, pragmatic function, context, criterion, communicative center

**Kirish:** Kompyuter lingvistikasida tabiiy til materiali kompyuter vositasida saqlash, qidirish, saralash, hisoblash va modellashtirish mumkin bo'lgan strukturaviy

ma'lumot sifatida qaraladi. Tabiiy nutqdagi xushmuomalalik strategiyalari esa matnda tayyor kategoriya yoki alohida texnik belgi ko'rinishida berilmaydi. Ular kommunikativ aktning maqsadi, lisoniy shakli, adresatga yo'nalishi va kontekstual vazifasi o'rtasidagi munosabat orqali aniqlanadi. Shu sababli genderga xos xushmuomalalik strategiyalarini kompyuter yordamida tadqiq etishdan oldin mazkur hodisalarni birlamchi matndan ajratish, chegaralash va hisoblash tizimi qayta ishlay oladigan lingvistik birliklarga aylantirish zarur.

Annotatsiyaning kompyuter-lingvistik mohiyati matnga erkin izoh berishda emas, undagi hodisalarni izchil, qayta tekshiriladigan va formal ifodalash mumkin bo'lgan ko'rinishda tavsiflashda namoyon bo'ladi.

Annotatsiyalashda birlamchi matn bilan unga biriktiriladigan ikkilamchi lingvistik tavsif farqlanadi. Birlamchi matn yozma manba, og'zaki nutq transkripsiyasi, dialog replikasi yoki elektron muloqot parchasidan iborat bo'lishi mumkin. Nutq aktining turi, xushmuomalalik strategiyasi, lisoniy marker, pragmatik vazifa, bilvositalik darajasi va kommunikativ vaziyatga doir ma'lumotlar esa annotatsiya natijasida hosil qilinadigan tavsifni tashkil etadi. Birlamchi matn o'zgartirilmasdan saqlanadi, tahliliy tavsif uning aniq segmenti bilan bog'lanadi. Bu bir matn parchasiga o'zaro bog'liq, biroq bir-biridan farqlanuvchi lingvistik xususiyatlarni biriktirish imkonini beradi.[1]. Masalan, "Ustoz, imkonigiz bo'lsa, shu matnni bir ko'rib bersangiz" replikasi birlamchi matndir. Uning iltimos aktini ifodalashi, kommunikativ bosimni kamaytirishga yo'naltirilgani, murojaat, shartli qurilma, yumshatish va shart-istak shakli orqali yuzaga chiqarilgani annotatsiya natijasida aniqlanadi. Kompyuter dasturi "ustoz", "imkonigiz bo'lsa", "bir" yoki "-sangiz" kabi shakllarni topishi mumkin. Ammo ularning qanday kommunikativ tuzilma tarkibida kelgani ko'rsatilmasa, ushbu belgilar o'rtasidagi funksional munosabatni avtomatik tahlil qilish qiyin. Binobarin, annotatsiya alohida shakllarni belgilash bilangina cheklanmay, ularni tegishli kommunikativ akt bilan bog'laydi.

Genderga xos xushmuomalalik strategiyalarini annotatsiyalashda asosiy birlik sifatida grammatik gap, replika yoki alohida marker emas, nisbatan tugallangan kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi kommunikativ akt belgilanadi. Uning chegarasi semantik-pragmatik tugallanganlik, kommunikativ markaz, illokutiv maqsad, adresatga yo'naltirilganlik, kontekstual yetarlilik, strukturaviy yaxlitlik, funksional mustaqillik, dialog ketma-ketligidagi o'rin, eksplitsitlik, ko'p funksiyalilik, kuzatiladigan dalil, minimal yetarli segment, formalizatsiyalanuvchanlik, mashinada qayta ishlashga yaroqlilik va kengayuvchanlik mezonlari asosida aniqlanadi. Mazkur mezonlar birlamchi matn bilan annotatsion tavsif o'rtasidagi aloqani barqarorlashtirib, xushmuomalalik strategiyalariga oid korpus materialini avtomatik qidirish, hisoblash, qiyoslash va tasniflash uchun tayyorlash imkonini beradi. Ushbu faslda annotatsiya

obyektining lingvistik tabiati va chegaralari asoslandi. Ularning ko'p sathli teglar, atributlar va formal kodlar orqali ifodalanishi keying fasllarda yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Mazkur tadqiqotda annotatsiyaning maqsadi xushmuomalalik strategiyalariga oid nutqiy materialni mashinada qayta ishlashga yaroqli lingvistik ma'lumotga aylantirishdir. Buning uchun matn oqimidan tadqiqot obyektiga tegishli segmentlar ajratiladi, ularning kommunikativ vazifasi aniqlanadi va kuzatiladigan lisoniy ko'rsatkichlar bilan munosabati belgilanadi. Bunday material strategiyalarni korpus bo'ylab qidirish, ularning chastotasini hisoblash, turli kommunikativ sharoitlardagi taqsimotini qiyoslash hamda keyinchalik avtomatik yoki yarim avtomatik tasniflash uchun asos yaratadi. Shu ma'noda annotatsiya yakuniy maqsad emas, kompyuter yordamidagi tahlil uchun zarur lingvistik infratuzilmadir.

Annotatsiyalangan material bir tomondan xushmuomalalik strategiyalarini qidirish, guruhlash va qiyoslash imkonini beradigan elektron korpus resursini shakllantiradi. Ikkinchi tomondan, u tabiiy tilni avtomatik qayta ishlash tizimlari uchun etalon ma'lumot vazifasini bajarishi mumkin. Kommunikativ aktlarning chegaralari va asosiy xususiyatlari izchil ko'rsatilsa, ushbu material asosida yangi matnlardagi xushmuomalalik strategiyalarini aniqlash va tasniflash modellari ishlab chiqilishi mumkin. Shuning uchun annotatsiya birliklarining aniqligi keyingi hisoblash natijalarining ishonchliligiga bevosita ta'sir qiladi.

Annotatsiyalash identifikatsiya, segmentatsiya va tasniflash jarayonlarini birlashtiradi. Identifikatsiya matnda xushmuomalalik bilan bog'liq kommunikativ hodisaning mavjudligini aniqlaydi. Segmentatsiya mazkur hodisani ifodalovchi parchaning boshlanish va tugash chegaralarini belgilaydi. Tasniflash esa ajratilgan segmentning nutqiy maqsadi, strategik yo'nalishi va kontekstual vazifasini aniqlaydi. Ushbu jarayonlarning farqlanmasligi alohida markerning butun kommunikativ akt bilan yoki grammatik gapning pragmatik jihatdan tugallangan birlik bilan tenglashtirilishiga olib kelishi mumkin.

#### Tahlil va natijalar:

Xushmuomalalik strategiyasini avtomatik yoki yarim avtomatik tahlil qilishda lisoniy shakl, kommunikativ akt, nutq akti, strategiya, marker va pragmatik funksiya o'zaro farqlanishi lozim. Nutq akti iltimos, buyruq, taklif, rad etish, uzr, minnatdorlik, maqtov, maslahat yoki e'tiroz kabi kommunikativ maqsadni bildiradi. Strategiya ushbu harakatning shaxslararo munosabatni hisobga olgan holda qanday amalga oshirilganini ko'rsatadi. Marker esa strategiyani yuzaga chiqarishda qatnashadigan va matnda bevosita kuzatiladigan so'z, birikma, murojaat, modal birlik, grammatik shakl yoki sintaktik konstruksiyadir. Pragmatik funksiya mazkur vositaning konkret vaziyatdagi yumshatish, hurmat bildirish, masofani saqlash yoki kelishmovchilikni kamaytirish kabi vazifasini anglatadi.

Bitta marker turli vazifalarda qo'llanishi mumkin. "Rahmat" mustaqil minnatdorlik akti, taklifni rad etish yoki kinoyaviy baho sifatida kelishi mumkin. Aksincha, bitta strategiya bir necha marker orqali yuzaga chiqadi. "Ustoz, malol kelmasa, shu ishni bir ko'rib bersangiz" segmentida murojaat, yumshatish va shart-istak shakli umumiy kommunikativ bosimni kamaytirishga xizmat qiladi. Shuning uchun markerning mavjudligi strategiyani avtomatik belgilamaydi; u kommunikativ akt va kontekst bilan bog'liq holda talqin qilinadi.

Xushmuomalalik strategiyalarini tasniflashda ochiq-to'g'ridan-to'g'ri, ijobiy xushmuomalalik, salbiy xushmuomalalik va bilvosita strategiyalar tayanch kategoriyalar sifatida qabul qilinadi. Ushbu tasnif P. Brown va S. Levinson modelidagi asosiy farqlarga tayanadi, biroq kategoriyalar kompyuter annotatsiyasi uchun kuzatiladigan lisoniy va kontekstual xususiyatlar bilan bog'lanadi. Strategiyalar tayyor so'zlar ro'yxati asosida emas, kommunikativ aktning tuzilishi va vazifasi asosida aniqlanadi.[2].

Annotatsiya uchun tanlangan tasnif lingvistik asoslanganlik, hisoblashga yaroqlilik va kengayuvchanlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashi lozim. Juda umumiy kategoriya turli kommunikativ hodisalarni birlashtirib, hisoblash natijasining aniqligini kamaytiradi. Haddan tashqari mayda tasnif esa o'xshash birliklarning ortiqcha bo'linishiga olib keladi. Shu sababli har bir kategoriya nazariy jihatdan asoslangan, matnda dalillanadigan, boshqa kategoriyalardan farqlanadigan va yetarli miqdordagi birliklarga tatbiq etiladigan bo'lishi kerak. Segmentatsiya va tasnifdagi barqarorlik annotatsiyalangan korpusdan olinadigan statistik natijalar hamda keyingi avtomatik modelning sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu nuqtayi nazardan, gender jihatdan differensiallashtirilgan, gender guruhlari uchun umumiy va genderga aloqasi aniqlanmagan holatlar farqlanadi. Birinchi holatda muvozanatlashtirilgan materialda strategiyaning chastotasi, funksiyasi yoki lisoniy voqelanishida muntazam farq kuzatiladi. Ikkinchi holatda qiyoslanayotgan guruhlar o'rtasida barqaror farq aniqlanmaydi. Uchinchi holatda esa mavjud material yoki kontekst genderga doir xulosa chiqarish uchun yetarli bo'lmaydi. Ushbu holatlar alohida aktning oldindan belgilangan xususiyati emas, annotatsiyalangan ma'lumotni umumlashtirish natijasidir.

Ochiq, to'g'ridan-to'g'ri strategiyada kommunikativ maqsad adresatdan murakkab pragmatik xulosa chiqarishni talab qilmaydigan shaklda ifodalanadi. "Eshikni yoping", "Hujjatni olib keling", "Bu fikrga qo'shilmayman" kabi segmentlarda buyruq, talab yoki e'tiroz bevosita yuzaga chiqariladi. Bunday aktlarni aniqlashda buyruq mayli, ochiq performativ shakl va bevosita inkor kabi formal ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Biroq to'g'ridan-to'g'ri shaklni avtomatik ravishda qo'pollik deb tasniflash mumkin emas. Tibbiy ko'rsatma, xizmat topshirig'i yoki yaqin shaxslar o'rtasidagi norasmiy munosabat bunday shaklni kommunikativ

jihatdan me'yoriy qilishi mumkin. Demak, ochiqlik shakliy xususiyat, kommunikativ maqbullik esa kontekstual bahodir.

Ijoby xushmuomalalik strategiyasi adresatning qadrlanishi, ma'qullanishi va muayyan guruhga mansubligini qo'llab-quvvatlovchi vositalar orqali yuzaga chiqadi. Maqto'v, hamfikrlikni ko'rsatish, umumiylikni ta'kidlash, yaqin murojaat shakllari va hamkorlikka chaqirish uning kuzatiladigan belgilaridir. "Siz bu masalani yaxshi bilasiz, birgalikda ko'rib chiqsak" segmentida maqto'v va hamkorlikni ifodalovchi vositalar asosiy taklif yoki iltimos bilan birga keladi. Kompyuter tahlilida baholovchi birliklar, murojaat shakllari va birgalik ma'nosidagi konstruksiyalar potensial belgilar sifatida aniqlanishi mumkin, ammo ularning strategik vazifasi kommunikativ akt doirasida tekshiriladi.

Salbiy xushmuomalalik strategiyasi adresatning erkin harakat qilish va majburiyatni qabul qilmaslik imkoniyatini saqlashga qaratiladi. Ruxsat so'rash, uzr bilan gap boshlash, shart va modal shakllardan foydalanish, talab yukini kamaytirish va rad etish imkoniyatini ochiq qoldirish uning asosiy ko'rsatkichlaridir. "Agar imkoningiz bo'lsa, ushbu matnni ko'rib chiqsangiz", "Malol kelmasa, bir savol bersam" kabi segmentlarda shartli qurilma, modal ma'no va yumshatuvchi birliklar avtomatik aniqlash mumkin bo'lgan formal belgilarni tashkil qiladi. Biroq ularning aynan xushmuomalalik vazifasida qo'llanganini belgilash uchun adresat, nutq akti va kommunikativ vaziyat haqidagi ma'lumot ham zarur.

Bilvosita strategiyada kommunikativ maqsad gapning bevosita lug'aviy va grammatik mazmunida to'liq ifodalanmaydi. "Bu yer biroz sovuq bo'lib ketmadimi?" jumlasini vaziyatga qarab derazani yopish haqidagi iltimosni, "Ertaga ish juda ko'p ekan" ifodasi esa oldingi taklifni bilvosita rad etishni anglatishi mumkin. Bunday birliklarni avtomatik aniqlash ochiq aktlarni topishdan murakkabroq, chunki ularning pragmatik maqsadi kengroq kontekst va dialogdagi ketma-ketlik asosida yuzaga chiqadi. Shu bois bilvosita strategiyalarni annotatsiyalash kontekstual axborotni saqlash va kommunikativ aktlar o'rtasidagi aloqani hisobga olishni talab qiladi.

Kommunikativ harakatni bajarmaslik matn annotatsiyasi uchun alohida murakkablik tug'diradi. Aytilmagan iltimos, bildirilmagan e'tiroz yoki ifodalanmagan tanqid matnda aniq segmentga ega emas, kompyuter annotatsiyasi esa birlamchi materialda chegaralash mumkin bo'lgan obyektga tayanadi. Shu sababli kommunikativ harakatni bajarmaslik asosiy matniy birlik sifatida olinmaydi. Biroq sukut, javobdan qochish, mavzuni almashtirish, tugallanmagan replika yoki muallifning tegishli izohi kabi kuzatiladigan dalillar mavjud bo'lsa, ular diskursiv hodisa sifatida hisobga olinishi mumkin.

Xulosa va takliflar:

Mazkur tadqiqotda annotatsiyaning tayanch birligi sifatida kommunikativ akt tanlanadi. Kommunikativ akt muayyan adresatga yo'naltirilgan, konkret vaziyatda

nisbatan tugallangan kommunikativ maqsadni amalga oshiradigan va birlamchi matndan chegaralab ko'rsatish mumkin bo'lgan segmentdir. U alohida so'z, so'z birikmasi, gap, replika yoki o'zaro bog'langan bir necha gap shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Uning hajmi oldindan grammatik birlik hajmiga tenglashtirilmaydi; chegarasi so'zlar soni yoki tinish belgisi bilan emas, kommunikativ maqsadning shakllanishi va tugallanishi bilan belgilanadi.

Kommunikativ aktning tayanch birlik sifatida tanlash bir necha jihatdan muhim. U xushmuomalalik strategiyasini real nutqiy vazifa bilan bog'laydi, markerlarni butun kommunikativ tuzilma tarkibida tahlil qilish, bir xil nutq aktining turli shakllarda ifodalanishini qiyoslash va strategiyani aniqlash uchun zarur kontekstni saqlash imkonini beradi. Shuningdek, kommunikativ akt keyinchalik avtomatik tasniflash tizimiga kiritiladigan mazmunan tugallangan ma'lumot birligi bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalari gender xushmuomalalik strategiyalarining shakllanishida alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi va talaba, ustoz va shogird o'rtasidagi muloqotda gender xushmuomalaligi nafaqat hurmat ko'rsatish vositasi, balki samarali ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Zamonaviy pedagogika gender tengligini ta'minlash va barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishni alohida ta'kidlaydi, bu esa o'qituvchilardan gender stereotiplardan xoli bo'lgan muloqot strategiyalarini qo'llashni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy vaziyat va kontekst gender xushmuomalalik strategiyalarining turli xilligini belgilovchi asosiy omillardir. Rasmiylik darajasi, hokimiyat munosabatlari, madaniy muhit, texnologik vositalar va ta'lim tizimi - bularning barchasi gender xushmuomalaligining o'ziga xos shakllarini yuzaga keltiradi. Zamonaviy jamiyatda gender xushmuomalaligi statik ko'rsatma emas, balki dinamik jarayon sifatida qaralishi kerak, chunki u doimiy ravishda ijtimoiy o'zgarishlar, madaniy evolyutsiya va yangi muloqot shakllari bilan boyitiladi va takomillashtiriladi. Gender xushmuomalaligining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi faqat til qoidalarini bilish emas, balki ijtimoiy kontekstni to'g'ri tushunish va unga moslasha olish qobiliyatini talab qiladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. ISO 24612:2012. Language Resource Management - Linguistic Annotation Framework (LAF). - Geneva: International Organization for Standardization, 2012.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. - Cambridge: Cambridge University Press, 1987. - 345 p.
3. Van Doorn, N. Digital spaces, material traces: How matter comes to matter in online performances of gender, sexuality and embodiment. Media, Culture & Society, 2011. - 33(4), 531-547.